

במסילה העולה בית א-ל

קולמוסים רבים נשתברו, כדי להגדיר, מהו החידוש אותו הנחיל אור שבעת הימים רבינו הבעש"ט זיע"א לדורות עולם. נהרי דיו נשפכו, כדי לבאר, כנגד מה יצא קצפם של גאוני עולם. אך גם לאחר כל זאת, נותר ענין זה בבחינת נושא שהכל שחים בו ומעטים הם היורדים לשרשו, אם כי אין ספק לכל מי שבינה בקדקדו, שאלו ואלו העניקו חמה בקומתם ואשר על כן אלו ואלו דברי אלקים חיים.

רבים הם היודעים מי מעט ומי הרבה על רבדיה החיצוניים של המחלוקת, בדרכי ההנהגה היום יומית, נוסחאות התפילה, צורת הלבוש, ועוד כהנה וכהנה. אך מתי מספר מהם יורדים לעמקם של דברים במישור הרעיוני. הסתכלות כזאת אינה נכונה, כי ברור לכל משכיל על דבר אמת, שהמישור הרעיוני הוא המכנה המשותף לכל התופעות החיצוניות שנתחדשו ע"י תלמידי הבעש"ט, וממילא העמדת המחלוקת על ויכוחים בפרטים שונים הטפלים לעיקר, חוטאת לאמת.

בשנים האחרונות נתפרסמו קונטרסים וספרים אחדים, שתכליתם לבאר חסידות מהי, ומנסים למצוא מכנה משותף בין הזרמים השונים בתנועת החסידות, שנראים לפעמים על פניהם סותרים זה את זה, עד שלעתים קשה להבין כיצד מאותו בית היוצר נוצקו כולם.

המעייין בכתוב יעמוד משתומם על המראה. אם זאת חידשה החסידות בעולמם של מבקשי ד', עבודת הבורא במסירות נפש, תפלה עד כלות הנפש, התאבקות בעפר רגליהם של צדיקים, יקשה בשתים. ראשית, ענינים אלו לא חידוש של תנועת החסידות הם, ולא בבתי מדרשם של הבעש"ט ותלמידיו הורתם. מבקשי ד' קיימים היו בעם קדוש מימים ימימה. ואילו קדושי עליון מתלמידי הבעש"ט התבטאו על דרכו, שהיא דרך חדשה בעבודת השי"ת, שלא זכו לה דורות קדמונים. שנית, אם רק זה הוא פעלה של תנועת החסידות, על מה איפוא יצא הקצף ומה חרי האף הגדול הזה של רבינו הגר"א ותלמידיו!

מציאת הנקודה השרשית עליה הוקם בנין החסידות, מלאכה קשה היא, כיון שמשנתה של החסידות - לפחות בדורותיה הראשונים - כמעט ולא נכתבה בכללותה לפי סדר רעיוני, אלא זעיר זעיר פה וזעיר שם, רובה על סדר התורה, כדוגמת ספרי הגה"ק מהר"י מפולנאה, ומיעוטה ענינים ענינים שנלקטו יחדיו, כדוגמת ספרי תורת המגיד הגדול ממעזריטש.

יוצא מכלל זה ספר התניא, שנכתב כמשנת חיים שלמה ומקיף הרבה מחידושיה של תנועת החסידות. אך גם בספה"ק הזה קשה להבחין בין נקודות החידוש מבית גנזיהם של מרנן הבעש"ט והמגיד ממעזריטש, ובין נקודות המושתתות על כתבי המהר"ל הרמ"ק והאר"י הקדוש.

דומני שהיצירה היחידה שנכתבה בתקופת ראשית החסידות¹ כדי לבאר בצורה ברורה ענין זה, היא ספרו/קונטרסו של הרה"ק רבי משולם פייבוש מזאבריז, תלמיד המגיד הגדול ממעזריטש והרה"ק מהר"מ מזלאטשוב - יוסר דברי אמת.

מעבר מזה ניצב ספרו של הגאון רבי חיים מואלוז'ין תלמידו המובהק של הגר"א - "נפש החיים", ששער ד' שלו והפרקים הקודמים לו נכתבו כפי שנראה לעין כל מעיין², כדי לבטא את משנתם של המתנגדים לחסידות ולנושאי דגלה.³

¹ יש מכותבי תולדות החסידות המפרשים, שהתנגדות הגר"א ותלמידיו מטעות נבעה, מתוך שלא הכירו את הבעש"ט ותלמידיו ומחמת כך חששו שהמדובר בתופעה הדומה לכת ש"צ שר"י (ראה למשל ב"נתיבות שלום" עמ' רצ"ו). אך מספרי תלמידי הגר"א נראה, שהיתה גם התנגדות במישור הרעיוני לדברים שהבעש"ט ותלמידיו אכן דגלו בהם, וכפי שנרחיב להלן. יש שהעמידו את המחלוקת על דברים שבכבשונו של עולם, דהיינו בהסברת ענין הצמצום, כפי שיצאה ובאה מבית מדרשו של מרן הבעש"ט (עיין בשערי אמונה לכ"ק האדמו"ר מליובביץ זיע"א עמ' ע"ד ע"ה), אך בליקוטים שבסוף ספד"צ להגר"א ובשער ג' מספר נפה"ח מבארים את ענין הצמצום באותה דרך ממש שביאר בעל התניא בשער היחוד והאמונה, וכפי שנכתב בספר מכתב מאליהו חלק ה', וראה גם בקובץ המלך במסיבו עמ' רכ"ב.

² בתקופה מאוחרת יותר נכתבו הספר "ויכוחא רבא" ששם מחברו אינו ידוע, וכן תשובתו של המראה יחזקאל בספרו סי' ק"ד.

³ בהנחה זו ניתן להסביר תופעה מעוררת תמיהה בנפה"ח, והיא העובדה שכל פעם שהגר"ח מואלוז'ין מזכיר קטע מזה"ק או מכתבי האר"י החוזר על עצמו במספר מקומות, הוא טורח לציין את כל המקומות בהם הקטע מופיע (ראה למשל שער א' ריש פרק י"ג הפניות רבות לזה"ק, ושם ריש פרק ט"ו³ יש מכותבי תולדות החסידות המפרשים, שהתנגדות הגר"א ותלמידיו מטעות נבעה, מתוך שלא הכירו את הבעש"ט ותלמידיו ומחמת כך חששו שהמדובר בתופעה הדומה לכת ש"צ שר"י (ראה למשל ב"נתיבות שלום" עמ' רצ"ו). אך מספרי תלמידי הגר"א נראה, שהיתה גם התנגדות במישור הרעיוני לדברים שהבעש"ט ותלמידיו אכן דגלו בהם, וכפי

ע"י העיון בשני ספרים אלו, תוך נסיון להציב את דבריהם זה לעומת זה, ניתן להגיע בס"ד לשורש הדברים.

יתירה מזאת, לולי דמיסתפינא אמינא, שהגאון בעמח"ס נפש החיים ראה את ספר יושר דברי אמת^v, קודם שכתב את ספר נפה^{vi}, ודבריו הם תגובה לנכתב בו.

מסקנא זו מתבקשת לענ"ד מתוך כך, שקטעים שלמים בנפש החיים עוסקים בנקודות שהועלו ביו"ד^a, בסגנון המורה לכאורה על כך, שהדברים נכתבים כתגובה לנאמר ביו"ד^a, וכפי הדוגמאות שנביא להלן.

יתירה מזאת. בנפה^ח ש"ד פרק כ"ח כותב וז"ל, ולא כמו שראיתי בספר כתוב מאחד, שחקר על הענין, מפני מה קוראים לחכמת הקבלה בשם נסתר. הלא מי שמבין בהם, אצלו הם נגלים, ולאנשים שאינם יודעים ומבינים, הלא יש שגם פשוטו של מקרא אינם יודעים לפרש, ואצלם גם הפשוטו של מקרא דרכו נסתרה מהם, ותירץ שם מה שתירץ, עכ"ל.

קושיא זו עצמה, מופיעה ביו"ד א פעמיים, בסימן ח' ובסימן כ"ב (מהדורת כ"ק האדמו"ר מתולדות אהרן זלה"ה) ואם כן יש אכן רגליים לדבר, שהגר"ח מואלוז'ין ראה את הכתוב ביו"ד^a, ועליו נסובו פרקים אלו בספרו.

להלן קטעים ביו"ד א מול קטעים בנפה^ח, מהם נוכל ללמוד על חילוקי הדעות שביניהם, המבטאים את השוני הרעיוני שבין בית מדרשם של הבעש"ט ותלמידיו, לבין בית מדרשם של הגר"א ותלמידיו.

שנרחיב להלן. יש שהעמידו את המחלוקת על דברים שבכבשוננו של עולם, דהיינו בהסברת ענין הצמצום, כפי שיצאה ובאה מבית מדרשו של מרן הבעש"ט (עיין בשערי אמונה לכ"ק האדמו"ר מליובביץ זיע"א עמ' ע"ד ע"ה), אך בליקוטים שבסוף ספד"צ להגר"א ובשער ג' מספר נפה^ח מבארים את ענין הצמצום באותה דרך ממש שביאר בעל התניא בשער היחוד והאמונה, וכפי שנכתב בספר מכתב מאליהו חלק ה', וראה גם בקובץ המלך במסיבו עמ' רכ"ב.

ז הפניות רבות לכתבי האר"י. בכך ניתן גם להסביר את העובדה שהגר"ח מציין בדרך כלל מקורות רבים מזוה"ק, אפילו לענינים הנזכרים בפירוש גם בש"ס. אם נקבל כנכונה את ההנחה, שהדברים נכתבו כתגובה למשנתה של החסידות, הרי שברור היטב מדוע חשוב היה להגר"ח להוכיח, שגם בזוה"ק ובכתבי האר"י אין מקורות לפי שיטתו לתורת הבעש"ט, ומאותה סיבה עצמה חשוב היה לו להוכיח שהדברים חוזרים על עצמם בעקביות בזוה"ק ובכתבי האר"י.

^{iv} ישנם שני ספרים נוספים מתלמידי הגר"א העוסקים בענינים אלו וקודמים בזמן לנפה^ח, ה"ה ספר ראש הגבעה לרבי פנחס מפאלאצק וספר אלפי מנשה לרבי מנשה מאיליא, אך לפרסום ולתפוצה הרבים ביותר זכה הנפה^ח.

^v שזמן כתיבתו הוא ע"פ הכתוב בראש הקונטרס - שנת תקל"ז, ונדפס לראשונה כחלק מספר לקוטים יקרים להמגיד ממעזריטש ותלמידיו בשנת תקנ"ב, כפי שכתב כ"ק האדמו"ר מתולדות אהרן זצ"ל במבוא לספר ליקוטים יקרים.

^{vi} זמן כתיבתו המדויק אינו ידוע, אך הגר"ח מואלוז'ין נפטר רק בשנת תקפ"א וספר נפה^ח נדפס ע"י בנו לאחר פטירתו.

תורה לשמה, מהי?

ונתן לנו תורתו להגות בה לשמה, להיות דבוק בהש"ת, ש נעלם בתורתו, וכמו שאמרו בזוהר, תורה נקרא על שם דאורי וגלי מה דהוה סתים, כי הש"ת נעלם ונגלה, נעלם מעין כל, ונגלה בלבבות החפצים והשוקדים תמיד ודורשים תמיד במחשבתם ולבם לדבקה בו באמצעות תורתו ומצותיו, וע"י זה הש"ת שהוא נעלם בתורתו שהוא שמו, מתגלה בלבבות עמו, והלב מרגיש אהבתו ויראתו ביותר, וזה נקרא תורה לשמה, ר"ל כשמה תורה, ר"ל שתורה ותראה להם הנעלם שהוא הש"ת (סי' ג' מהדורת תו"א).

אבל עיקר לימוד התורה לשמה צריך להיות להתדבק בהש"ת, ולהכניע ולהשפיל לפניו ולפני כל, ויותר שילמוד תורה יתדבק יותר בהש"ת ויתקרב אליו, ויהיה יותר שפל רוח, ר"ל רוח לשון רצון, שרצונו יהיה שפל (סי' ז').

וע"י זה יובן מאמר רז"ל (חולין קל"ג ע"א) כל הלומד תורה לתלמיד שאינו הגון כזורק אבן למרקוליס...ואם הוא תלמיד שאינו הגון, אזי ח"ו יותר מקבל גבהות הלב מן הלימוד, מפני שרוצה להיות למדן, ואין כוונתו כלל לשם שמים, רק לשמו בלבד, שיהיה מופלג בתורה חריף ובקי, נמצא אע"פ שרבו מכוין בדברי תורה שלומדו להשפיל לבבו, הוא מגביה את עצמו בזה, ממש דומה לזורק אבן למרקוליס והבן (שם).

ובאמת אינם לומדים רק מצות אנשים מלומדה למען יחכמו, ועל זה אמר הכתו (ישעיה ה' כ"א) הוי חכמים בעיניהם וגו', וזה קורא הזוהר חסד דעבדין לגרמייהו כידוע, ועיקר התורה לשמה היא לבא להתדבק במי שנעלם בה כנ"ל, להיות מרכבה אליו (סי' ח').

תורה לשמה, מהי?

ענין עסק התורה לשמה, האמת הברור כי לשמה אין פירושו דביקות, כמו שסוברים עתה רוב העולם...אבל האמת כי ענין לשמה פירושו לשם התורה, והענין כמו שפירש הרא"ש ז"ל על מאמר ר"א בר' צדוק (נדריים נ"א ע"א) עשה דברים לשם פעלן ודבר בהן לשמן, ז"ל, עשה דברים לשם פעלן, לשמו של הקב"ה שפעל הכל למענהו, ודבר בהן לשמן, כל דבורך ומשאך בד"ת יהיה לשם התורה, כגון לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלפול ולא לקנטר ולהתגאות ח"ו, עכ"ל...ר"ל הדבור בעניני המצות והלכותיהן יהיה לשמן, פירוש לשם הד"ת, היינו לידע ולהבין ולהוסיף לקח ופלפול (שער ד' פרק ב' ג').

<p>הנאה מן הלימוד עצמו, עבירה או מצוה</p> <p>ובאמת רבים וגם שלימים החושקים בתורה והוגים בה יומם ולילה וסוברים שהם דבקים בד' ובתורתו ומתענגים יותר בלימודה מכל עניני העולם וסוברים שמקיימים הפסוק (משלי ז' ד') אמור לחכמה אחותי את, אבל עדיין לא אור נגה עליהם... ובאמת מי שלומד שיהיה לו תענוג מהתורה, כבוד וגבהות לב, אע"פ שאינו רואה זה בלבו, רק מסתמא היא כן, כמו שאמר הרב מר"ה מנחם מענדל (מפרעמישלאן) ז"ל, סתמא הוי שלא לשמה... ונמצא מי שלומד שלא לשמה הוא דומה לניאוף... ובאמת אע"פ שאי אפשר שלא לקבל תענוג מן התורה, כי היא מתוקה מדבש, אבל באמת הותר לנו, רק לא למען זה נלמד^{vii} (סי' ט).</p>	<p>הנאה מן הלימוד עצמו, עבירה או מצוה</p> <p>ובאמת רבים וגם שלימים החושקים בתורה והוגים בה יומם ולילה וסוברים שהם דבקים בד' ובתורתו ומתענגים יותר בלימודה מכל עניני העולם וסוברים שמקיימים הפסוק (משלי ז' ד') אמור לחכמה אחותי את, אבל עדיין לא אור נגה עליהם... ובאמת מי שלומד שיהיה לו תענוג מהתורה, כבוד וגבהות לב, אע"פ שאינו רואה זה בלבו, רק מסתמא היא כן, כמו שאמר הרב מר"ה מנחם מענדל (מפרעמישלאן) ז"ל, סתמא הוי שלא לשמה... ונמצא מי שלומד שלא לשמה הוא דומה לניאוף... ובאמת אע"פ שאי אפשר שלא לקבל תענוג מן התורה, כי היא מתוקה מדבש, אבל באמת הותר לנו, רק לא למען זה נלמד^{vii} (סי' ט).</p>
<p>שויתי ד' לנגדי תמיד</p> <p>לזאת הזהר בנפשך מאד, שאל ישיאך יצרך לאמר, שעיקר הכל תראה שתהא אך עסוק כל ימך לטהר מחשבתך כראוי, שתהא דבקות מחשבתך בבוראך בתמידות בל תימוט, ולא תשוב מפני כל להניח טוהר מחשבתך בשום עת כלל, והכל לשם שמים, באמרו לך שכל עיקר תורה ומצות המה דווקא כשהם בכוונה עצומה ובדביקות אמיתי (שם פ"ב).</p> <p>ובשעת העסק והעיון בתורה, ודאי שאין צריך אז לענין הדביקות כלל, כנ"ל, שבהעסק והעיון לבד הוא דבוק ברצונו יתברך והוא יתברך ורצונו ודבורו חד (שער ד' פ"י).</p>	<p>שויתי ד' לנגדי תמיד</p> <p>וכל זה אי אפשר להבין שיתדבק בלב, אם לא נחשוב תמיד בבורא ית"ש בענין זה, כמו אשר נצטוינו במצות האמונה ואהבה ויראה ואחדות, אשר מצות האלה אין להם זמן, רק הוא מחויב בהם כל ימי חייו בכל רגע, לא יפסיק אפילו רגע (סי' ב).</p> <p>והפרש גדול יש בין מי שחושב בהש"ת לפעמים ובין מי שחושב בו תמיד, הוא כרחוק מזרח ממערב, ואי אפשר לפרש ההפרש, כי דבר זה תלוי באבנתא דלבא. אבל ענין ההפרש בין מי שחושב בבורא ית"ש לאינו חושב בו תמיד... ככה יהיה מי שאינו חושב בבורא ית"ש כלל, רק לפעמים כשירצה, אז לא יהיה לו היכרות אליו כלל, לא אהבה ולא דביקה כל, מה שאין כן מי שחושב תמיד בבורא ית"ש, או עכ"פ בכל עת שיוכל מרבה לחשוב בו... דומה לו כאילו עומד לנגדו תמיד (סי' כ"ב).</p>
<p>עיקר קיום העולמות, ע"י תורה או תפלה.</p> <p>כל חיותם וקיומם של העולמות כולם, תלוי ועומד רק כפי ענין ורוב עסקנו והגיונינו בה (בתורה). שאם אנחנו עוסקים בה ומחזיקים ותומכים אותה כראוי בלי רפיון כלל, אנו מעוררים מקור שרשה העליון מקור הקדושות והברכות, להמשיך ולהריק תוספת ברכה וחיי עולם וקדושה נוראה על כל העולמות... ואם ח"ו היינו כולנו מניחים ומזניחים אותה מלהתעסק בה מכל וכל, גם העולמות כולם</p>	<p>עיקר קיום העולמות, ע"י תורה או תפילה</p> <p>האף שצריך אדם לבקש לו תמיד אומץ הלב באיזה המצאה שיוכל בכל האפשר, שיהיה לו התעוררות הלב חדש, להתאמץ בכל לב לעבודת הש"ת, אבל כעת... ובודאי קרוב לבא עתה... טוב לך למעט בעסק בכל האפשר ולעסוק בתורה ובעבודה. ועיקר עבודה היא תפלה. ואין צריך להזכיר על זה, כי כבר ידעת לפי מה שכתוב בכתבים של האר"י ז"ל מענין בירור הקדושה שמתבררת בכל יום, עד שתגמור להתברר</p>

^{vii} מן הראוי לציין, שדברים אלו לא נתקבלו על דעתם של כל ממשיכי דרך הבעש"ט, עיין בהקדמת ספר אגלי טל להגה"ק מסוכוטשוב זלה"ה.

<p>כרגע היו מתבטלים מכל וכל ח"ו. משא"כ בכל המצות ואפילו מצות התפלה, שגם אם היו ח"ו כל ישראל מניחים ועוזבים מלהתפלל לו יתברך, לא היו חוזרים העולמות עבור זה לתווה ובוהו. ולכן התפלה נקראת בדברי חז"ל חיי שעה והתורה נקראת חיי עולם...שענין התפלה הוא הוספת תיקון בהעולמות בתוספות קדושה וברכה באותו עת הקבוע להם, ולכן אם עברה השעה שוב לא תועיל כלל להוסיף תת בהעולמות התוספת קדושה וברכה. אמנם העסק בתורה"ק הוא נוגע לעצם החיות וקיום עמידת העולמות בל ירסו לגמרי. לכן האדם חייב לעסוק והגות בה בכל עתתמיד, כדי להעמיד ולקיים כל העולמות כל רגע. ולא עוד אלא שגם כל עיקר התפילה אינה תלויה רק בעסק התורה"ק ובלתה אינה נשמעת ח"ו, כמש"ה (משלי כ"ה) מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה (שער ד' פכ"ו וראה כן בקיצור גם שם פ"א).</p>	<p>בביאת המשיח במהרה בימינו. והבירור הוא ע"י תורה ומצות, אבל עיקר הבירור הוא ע"י תפלה, כי תפלה נקרא דברים העומדים ברומו של עולם והוא חיות העולמות, דהיינו החיות של כל הנבראים הם מהש"ת, והחיות הנאצל מהש"ת אי אפשר להתקבל לשום נברא אם לא ע"י צמצום, והצמצום הוא באותיות (סי' ל"ז).</p>
<p>כח ההתגברות על היצה"ר, ע"י תורה או תפלה?</p> <p>וכל עוד שהאדם קשור ודבוק בתורתו יתברך ובאהבתה ישגה תמיד, אף היא תאיר אליו ומשמרתו בכל דרכיו ועניניו, שלא יפול ברשת היצר ח"ו...כי היא מיישרת ומכוונת את לבו, עד אשר יהא לבבו שלם עם אלקיו ונאמנה את א-ל רוחו לעבדו יתברך בכל לבבו בשני יצריו...כי אין תרופה ותקנה אחרת בעולם כלל להנצל מרשת יצרו, אשר פורש לרגליו תמיד ללכוד ולהפילו עד שאול תחתית, להמיתו מיתת עולם ח"ו, אלא ע"י העסק בתורה"ק, אשר אז נקרא איש חי, שהוא דבוק על ידה בחלקו בחיי עולם האמיתי (שער ד' פל"ב).</p>	<p>כח ההתגברות על היצר, ע"י תורה או תפלה?</p> <p>כי ענין המלחמה עם היצר הרע, הלא עיקרה היא בעבודה שבלב זו תפלה. כי כל היום אי אפשר להלחם כנגדו, כי אין בידינו כלי זיין, אבל בתפלה האדם לובש טלית ומוכתר בתפילין והם בגדי מלחמה לשטן ואוזר את עצמו בגבורה לכבוש יצרו (סי' ל"ג).</p>

אם ננסה לסכם את הציר העובר בין כל הקטעים הנ"ל, נגיע להגדרת הקטבים שבשתי השיטות, המתמצים לענ"ד בשתי נקודות עיקריות ביד"א, שהן אחת בנפה"ח:

יושר דברי אמת: עיקר מטרת האדם בעבודת השי"ת בעוה"ז היא, להגיע לדבקות המחשבה בהשי"ת במשך כל היום. דבקות כזאת אפשרית רק ע"י ביטול ישותו וגבהות לבו של האדם, ועליו להקדיש את עיקר כחות נפשו לשם כך. התורה היא אמצעי לכך, ורק למטרה זו יש ללמדה.

עיקר חיות העולמות היא ע"י עבודת התפילה, והיא גם המגן העיקרי מפני היצר הרע.

נפש החיים: עיקר עבודת האדם בעוה"ז הוא לימוד התורה לשם ידיעתה, ממנו חיות כל העולמות, והוא גם המגן היחידי מפני היצר הרע. העיון בתורה נחשב לדבקות המחשבה בהשי"ת.

נסיים בדברי הגמ' בעירובין י"ג ע"ב, א"ר אבא שלש שנים נחלקו בית שמאי ובית הלל, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה, אלו אלו דברי אלקים חיים הן.